

ARSEN AVAGYAN

1972'de Erivan'da doğdu. 2002'de Moskova Devlet Üniversitesi'nde "Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkeslerin Rolü" başlıklı Rusça doktora tezini sundu. Bu tez daha sonra Belge Yayınları tarafından yayımlandı (çev. Ludmilla Denisenko, İstanbul, 2004). Ermenistan ve Türkiye'de çeşitli dergilerde makaleleri yayımlandı. Eylül 2000'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı bünyesinde Ermenistan'ın Türkiye temsilciliği görevine getirilen ve bu ülkenin Türkiye'deki ilk ve tek diplomatı olarak görev yapan Avagyan Mayıs 2005'te görev süresini tamamlayarak ülkesine döndü.

GAİDZ F. MINASSIAN

1968'de Paris'te doğdu. Paris Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doktorasını tamamladı. *Guerre et Terrorisme arméniens* (Savaş ve Ermeni Terörizmi, PUF, Paris, 2002) adlı ilk kitabında Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnaksutyun) 1970'lerden sonraki faaliyetlerini mercek altına aldı. Fransa'da ve çeşitli uluslararası dergilerde makaleleri yayımlandı. Nanterre Üniversitesi'nde ders vermekte olan Minassian'ın uluslararası siyaset üzerine yazı ve yorumları *Le Monde* gazetesinde yayımlanıyor.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Arsen Avagyan'ın *Vzaimootnoşeniya Mejdü Armyanskimi Politiceskimi Partiyami i Mladoturkami v 1908-1914 gg.* (Ermeni Siyasi Partileri ile Jöntürkler Arasındaki İlişkiler 1908-1914; Ermenistan Bilimler Akademisi, 1996) adlı Rusça tezi ile, Gaidz F. Minassian'ın *Revue d'Histoire Arménienne Contemporaine*'da (c. I, 1995) yayımlanan "Les Relations entre le CUP et la FRA à la veille de la Première Guerre Mondiale d'après les sources arméniennes" (Ermenice Kaynaklara Göre Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İTC ile EDF Arasındaki İlişkiler) adlı Fransızca makalesinin çevirilerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

Çeviride, Ermenice özel adların ve sözcüklerin yazımında uluslararası akademik transliterasyon sistemlerinden birine uyulmamış, özellikle Ermenice adların yazımında, Türkçe genel yazım kuralları da dikkate alınarak, sözcüklerin okunduğu gibi yazılmasına dikkat edilmiştir.

Türkçe yazımda, Adam Yayınları'nın *Ana Yazım Kılavuzu*'na uyulmaya çalışılmıştır.

Kitapta kullanılan kısaltmaların açıkları şöyledir:

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri	İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
a.g.e.	: adı geçen eser	MİDÖ	: Makedonya İç Devrim Örgütü
a.y.	: aynı yerde	no	: numara, sayı
bkz.	: bakınız	ÖMTA	: Özbekistan Merkez Tarih Arşivi
c.	: cilt	RDATA	: Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi
çev.	: çeviren	RİDSA	: Rusya İmparatorluğu Dış Siyaseti Arşivi
Dr.	: Doktor	s.	: sayfa
ed.	: editör	S. D.	: Sosyal Demokrat
EDF	: Ermeni Devrimci Federasyonu	VMORO	: Vnatresna Makedonsko Odrinska Revolucionerna Organizacija [Makedonya ve Edirne İç Devrim Örgütü]
EDMTA	: Ermenistan Devlet Merkez Tarih Arşivi	yay. haz.	: yayına hazırlayan
EKSKMA	: Ermenistan Kamu ve Siyasi Kurumlar Merkez Arşivi	vs.	: vesaire
Erm.	: Ermenice	yy.	: yüzyıl
GMTA	: Gürcistan Merkez Tarih Arşivi		
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası		

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ERMENİLER

ve

İTTİHAT VE TERAKKİ

İŞBİRLİĞİNDEN ÇATIŞMAYA

A r a s Y a y ı n c ı l ı k

İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z

34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02

Fax: (0212) 252 65 19

info@arasyayincilik.com

www.arasyayincilik.com

Sertifika No: 10728

ARAS - UFFU 78

Arsen Avagyan / Gaidz F. Minassian

Ermeniler

ve

İttihat ve Terakki

İşbirliğinden Çatışmaya

Proje

Masis Kürkcügil

Yayına Hazırlayan

Rober Koptaş

Kapak Tasarımı

Sayat Ayık

Kapak Fotoğrafi

“Osmanlı Meclisi'nin Ermeni Mebusları (10 Haziran 1909)”

(poster, 38x53 cm., Püzant Akbaş Arşivi)

1. Krikor Zohrab, İstanbul; 2. Kegam Der-Garabedian, Muş;
3. Hagop Babikyan, Tekirdağ; 4. Hampartzum Boyacıyan (Murad), Kozan;
5. Karekin Pastırmacıyan, Erzurum; 6. Vartkes Serengülyan, Erzurum;
7. Bedros Hallacyan, İstanbul; 8. Nazaret Dağavaryan, Sivas;
9. Vahan Papazyan, Van; 10. Isdepan İspartalyan, İzmir.

© 2005, Aras Yayıncılık

ISBN 978-975-7265-74-0

Baskı ve Cilt

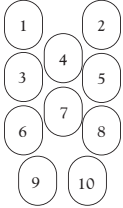
Ertem Basım Ltd. Şti. / Ankara

Tel: (0312) 640 16 23 Faks: (0312) 640 16 24

Sertifika No: 26886

Birinci Baskı: Haziran 2005

Üçüncü Baskı: Haziran 2013

ERMENİLER

ve

İTTİHAT VE TERAKKİ

İŞBİRLİĞİNDEN ÇATIŞMAYA

ARSEN AVAGYAN

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri

Arasındaki İlişkiler

ÇEVİREN

LUDMİLLA DENİSENKO

GAIDZ F. MINASSIAN

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile

Ermeni Devrimci Federasyonu Arasındaki İlişkiler

ÇEVİREN

MUTLUCAN ŞAHAN

İçindekiler

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri Arasındaki İlişkiler

ARSEN AVAGYAN

Önsöz	13
Bölüm I: 1908'E DEK ERMENİ SİYASİ PARTİLERİ İLE JÖNTÜRKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER	
İlk evre: 1894-1902 yılları	15
İkinci evre: 1902-1908 yılları	20
Bölüm II: ERMENİ SİYASİ PARTİLERİ İLE JÖNTÜRKLERİN MEŞRUTİYET'İN İLAN EDİLDİĞİ DÖNEMDEKİ İLİŞKİLERİ 1908-1909	
1908 Devrimi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde yeni durum	27
Ermeni siyasi partilerinin Jöntürk Devrimi'ne bakışı	33
a. Taşnaksutyun	33
b. Devrimci Hınçak Partisi (Sosyal Demokrat Hınçak Partisi)	40
c. Anayasal Ramgavar Partisi	45
d. Veragazmyal Hınçak Partisi	48
Seçimler ve 1908'de Meclis-i Mebusan'ın açılması	50
31 Mart Olayı ve Ermeni siyasi partileri	57
Bölüm III: ADANA OLAYLARI'NDAN BALKAN SAVAŞI'NIN PATLAMASINA DEK ERMENİ PARTİLERİ İLE İTTİHAT VE TERAKKİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER 1909-1912	
Adana'daki kırımlar ve Ermeni siyasi partileri	63
V. Taşnaksutyun Kongresi ve İttihatçılarla varılan anlaşma	69
Devrimci Hınçak Partisi'nin VI. Kongresi	74
Balkan Savaşı'na dek Ermeni siyasi partileri ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler	77

1908-1912 yıllarında Ermeni siyasi partileri ve öz-savunma	85
İttihat ve Terakki'nin IV. Kongresi ve Türkçülük	88
Hınçaklarla İtilafçılar, Taşnaklarla İttihatçılar arasında anlaşmalar	92
Taşnak karşıtı kampanya ve Taşnaksutyun Danışma Kurulu (Eylül 1912) ..	103
Balkan Savaşları ve Ermeni siyasi partilerinin tutumu	107

Bölüm IV: İTTİHAT VE TERAKKİ DİKTASININ YERLEŞMESİ

İttihatçıların 1913'te yönetime el koyması	111
VII. Taşnaksutyun Kongresi ve İttihatçılarla kesin yol ayrımı	118
S. D. Hınçak Partisi VII. Kongresi ve İttihatçı liderlere karşı terör taktiğinin benimsenmesi	120
Ermeni vilayetlerinde yapılacak reformlar ışığında ilişkiler	122
Dünya Savaşı'nın başlaması ve Ermeni partilerinin tutumu	131
Sonuç	133
Kaynaklar	135

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Devrimci Federasyonu Arasındaki İlişkiler

GAIDZ F. MINASSIAN

Giriş	145
DEMOKRASİ YANILSAMASI, 1908-1909	149
DÜŞ KIRIKLIĞI, 1909-1912	169
KOPUŞ, 1912-1915	188
Fotoğraflar	209
Dizin	225

**İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri
Arasındaki İlişkiler**

ARSEN AVAGYAN

Önsöz

XIX. yy. sonunda kurulan devrimci Ermeni partilerinin benimsedikleri temel amaç Batı Ermenilerinin özgürlüğe kavuşturulması ve Rusya ile Osmanlı imparatorluklarının egemenliği altında yaşayan doğu ve batı Ermenilerinin birleştirilmesiyle bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasıydı. XX. yy.a gelirken Osmanlı topraklarında dört Ermeni siyasi partisi faaliyet gösteriyordu: Armenagan Partisi (kuruluşu 1885), Sosyal-Demokrat Hınçak Partisi (kuruluşu 1887), bu partiden kopan *Veragazmyal* (Yeniden İnşa) Hınçak Partisi ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaktsutyun, kuruluşu 1892). Ermeni siyasi partileri, hedeflerine ulaşmak üzere, Osmanlı imparatorluğunda Ermeni halkının ulusal kurtuluş mücadelesinde dayanışabilecekleri başka siyasi örgütlerle çabalarını birleştirmeye yöneliyorlardı. Öteki halkların siyasi örgütleriyle işbirliği ilkesi parti programlarına da yansımıştı. Söz konusu Ermeni partilerinin, Ermeni halkının Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı verdiği ulusal kurtuluş mücadelesinin koşullarında ortaya çıkmış oldukları göz önüne alındığında, baskı altında olup hakları için mücadele etmekte olan diğer halkların siyasi örgütlerinin yanı sıra Türk halkının Jöntürkler gibi Sultan'ın yönetiminden ve güttüğü siyasetten hoşnut olmayan liberal katmanlarını da bir araya getiren tek bir cephe oluşturmaya yöneldikleri açıkça görülür. Bu ilişkileri kurma girişimini öncelikle 1894'te Jöntürklerin başlattığını belirtmek gerekir, ancak inisiyatif daha sonra, çabalarıyla II. Abdülhamit'e karşı tek cephe oluşturulmasını sağlayan Taşnaktsutyun'un eline geçti. Ermeni halkının ulusal kurtuluş mücadelesini ve bu mücadelenin başını çeken Ermeni devrimci partilerinin gözü kara eylemlerini dikkatle izlemekte olan Jöntürkler, Paris'teki dış merkezleri aracılığıyla Ermeni partilerine bir teklif getirdiler: Güç birliği yaparak reformları yalnızca Ermeni vilayetlerinde değil tüm Osmanlı ülkesi sathında gerçekleştirmek.

Bu araştırmanın amacı, Jöntürk hareketinin Temmuz 1908'de iktidara geldiği dönemden Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına dek Ermeni siyasi partilerinin Jöntürklerle ilişkilerindeki başlıca eğilimleri ve siyasi or-

tamın dinamiklerini gözler önüne sermek, aynı zamanda da Jöntürklerin Ermeni siyasi partilerinin kendi aralarındaki ilişkileri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak olacaktır.

Burada, Jöntürklerin 1908’de yönetime el koymasına dek Ermeni siyasi partilerinin faaliyetinde, ulusal kurtuluş mücadelesinin tüm boyutlarını belirgin bir biçimde etkilemiş olan iki önemli olgudan söz etmek kaçınılmaz olacaktır. Anlamını hâlâ korumakta olan bu olgulardan ilki, bu partiler arasındaki rekabet ve güçlerini bir araya getirememeye sorunuordu: “[Ermeni ulusal hareketinin bunalımlarının] en ağır olanı (...) şudur kuşkusuz: Ermeni ulusal hareketi, kısa bir dönem (1890-1891) dışında, birleşik olmaz.”¹

Ulusal kurtuluş mücadelesini aynı biçimde olumsuz etkilemiş olan ikinci etken de, Ermeni devrimci partilerinin başındaki yöneticilerin Batı Ermenilerinin yaşam şartlarından pek haberdar olmayan, Osmanlı ülkesinin gerçeklerini algılamakta zorlanan, çoğunlukla Doğu (veya Rus) Ermenistan(ı) çıkışlı kişiler olmasıydı. Parti yönetiminin aldığı kararların yerli şubelerin itirazıyla karşılaşması sık görülen bir durumdu. Böylece yavaş yavaş Ermeni devrimci partileri içinde ciddi sürtüşmelere yol açan Rus Ermenisi / Osmanlı Ermenisi gerginliği sorunu su yüzüne çıkacaktı.

1. François Georgeon ve Paul Dumont, “Tarihin Aydınlığında Ermeni Sorunu,” *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* adlı kitabın özetlendiği yazı dizisi içinde, çev. Server Tanilli, *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1995.

I. BÖLÜM

1908'e dek Ermeni siyasi partileri ile Jöntürkler arasındaki ilişkiler

İlk evre: 1894-1902 yılları

Yurtdışında bulunan Jöntürk örgütleriyle Ermeni siyasi partileri arasındaki ilk temaslar 1891-92 yıllarında kurulur. Jöntürk hareketinin Paris merkezinde bulunan olan Ahmet Rıza, Devrimci Hınçak Partisi'nin (1909'dan sonra Sosyal Demokrat Hınçak Partisi) liderleri ile o sırada birçok kez bir araya gelmişti. Olumlu hava, aslında görüşmeler sırasında Ermeni siyasi partileri ile Jöntürkler arasında ülkenin geleceğine ilişkin görüşlerin tabana tabana zıt olduğu ortaya çıkmış olsa da, yüzeyle korunmakta ve bu buluşmalar sürdürülmekteydi. Bu dönemde Jöntürkler, rejimi değiştirmek üzere devrimci bir yol izlenmesine karşı çıkmaktaydılar ve barışçıl yöntemlerle amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlardı. Batı Ermenilerinin, Berlin Antlaşması kararlarınının 61. maddesinde Ermeni vilayetleri için öngörülen reformların yaşama geçirilmesi yönünde gittikçe güçlenen mücadelesi onlarda tedirginlik yaratmaktaydı. Jöntürkler, Ermeni partilerinin Berlin Antlaşması kararlarınının uygulanmasına ve Vilayât-ı Sitte'yi (Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetler) imparatorluktan ayırma fikrine yönelik devrimci yöntemlerinden vazgeçmeleri koşuluyla, reformları gerçekleştirmek için ortak mücadele önerisi sundular. S. D. Hınçak Partisi liderlerinin benzer koşulları reddetmelerine karşın Hınçaklarla Jöntürkler arasındaki yüzeysel ilişki İsdepan Sabah-Gülyan adında bir parti yöneticisinin tanıklığına göre "ihtiraslar alevlenip düşmanca tavırları tutuşturuncaya dek," (1895) korunmuştu.²

Jöntürkler, Padişah gittikçe eylemciliği keskinleşen Batı Ermenilerinin mücadelesiyle başa çıkmayı ve büyük devletlerin Ermeni Sorunu'na müdahalesinden kaçınmayı başardığı sürece bu vilayetlerin ayrılma olasılığı karşısında pek telaşa kapılmıyorlardı. Oysa 1894 yılındaki Sason ayaklanması, onu izleyen Osmanlı Bankası baskını ve Babilî önündeki gösteri büyük devletlerin dikkatini yine Ermeni Sorunu'na çekmişti. Avrupa'da Ermenilerin hak taleplerini destekleyen bir hareketin ortaya çık-

2. İsdepan Sabah-Gülyan, *Badaskhanaduneri* (Sorumlular), Beyrut, 1974, s. 151.

ması ve büyük devletler tarafından hazırlanarak 11 Mayıs 1895'ten itibaren Ermeni vilayetlerinde uygulanması istenen reformlar projesi, Jöntürklerin düşüncesine göre, söz konusu bölgeyi ikinci bir Makedonya'ya dönüştürecek gerçek bir tehditti. Bu durum Jöntürk çevrelerinde kaygı yaratmış, konumlarını gözden geçirmelerine ve Ermeni devrimci partileriyle yakınlaşmalarına yol açmıştı. Jöntürkler böylece Ermeni partilerini 1895 reform projesinin yaşama geçirilmesi yolundaki taleplerinden vazgeçirmeyi umuyorlardı.

"Mayıs reformları" adıyla anılan bu projenin açığa çıkmasının ardından Ahmet Rıza'nın girişimiyle S. D. Hınçak Partisi'nin yöneticileri ile yeni bir buluşma ayarlandı. Bu toplantıda yakın zamanda Paris'e gelmiş olan Dr. Nazım da hazır bulunmuştu. Jöntürkler, işbirliği için Ermenilerin reformlardan vazgeçmeleri gerektiğini vurgulayıp kendi önerilerini yinelemiş, tüm Osmanlı ülkesini kapsayacak reformlara ulaşmak üzere ortaklık teklifinde bulunmuşlardı. Sabah-Gülyan ve arkadaşları Jöntürklerin bu önerisini geri çevirmiş, görüşmeler herhangi bir sonuç alınmadan kesilmişti.³

Bu başarısızlıktan sonra, Jöntürk hareketi içinde Ahmet Rıza'ya muhalif olan kanadın lideri Mizancı Murad, inisiyatifi rakibinden almak amacıyla 1896'da Londra'da Hınçak Partisi'nin liderlerinden Nazarbeg ile buluşmuş, ancak herhangi bir sonuç elde edemeden Paris'e dönmüştü. Jöntürk gruplarının her biri, hareket içindeki liderlik çekişmeleri arasında, kendi otoritelerini dayatmak için Ermeni partileriyle ayrı bir anlaşmaya varmaya çalışıyordu.⁴ Ancak Hınçakların talepleri karşısında takınılan tutumu yumuşatmaya bu gruplardan hiçbiri yanaşmıyordu.

Jöntürkler aynı zamanda bir diğer Ermeni devrimci parti olan Taşnaktsutyun ile de görüşmeler yürütüyordu. 1896-97 yıllarında Cenevre'de Jöntürk örgütünün yöneticilerinden biri olan Tunalı Hilmi Taşnaktsutyun yöneticileri ile birçok kez bir araya gelerek aynı önerileri götürdü ve II. Abdülhamit istibdadına karşı mücadelede güç birliği istedi. 1897'de Cenevre'deki *Troşag* (Bayrak) gazetesinin bürosunu da ziyaret eden Ahmet Rıza onlara birliktelik önerdi. Koşullar, büyük devletlerin müdahalesini reddetmeleri, devrimci mücadele yöntemlerinden vazgeçmeleri, Jöntürklerle birleşip II. Abdülhamit rejimini devirme mücadelesini propaganda,

3. a.g.e., s. 155.

4. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürlük* (1889-1902), c. I, İstanbul, 1985, s. 191.

ajitasyon, kamuoyunun hazırlanması ve Batılı güçlerin manevi desteğini sağlamak gibi barışçıl yöntemlerle sürdürmeleri idi.⁵

Aslında öne sürülen koşullar Ermeni partilerinden herhangi birinin kabul edeceği gibi değildi. Görüşmelerin başında ortaya çıkan olumsuzluklara ve iki tarafın ödünsüz tutumuna karşın, anlaşmaya varma ve II. Abdülhamit karşıtı mücadelede güç birliğine girme umutları ile bu yöndeki çabalar ise sürüyordu.

1895-96 yıllarındaki Ermeni kırımları, bu sırada yapılan sayısız tutuklama ve Jöntürk hareketinin İstanbul merkezinin 1897'de çökertilmesi, II. Abdülhamit rejiminin devrilmesi için ortaklaşa çaba göstermenin kaçınılmaz olduğunun altını çizerek, Ermeni partileri ile Jöntürklerin birbirlerine karşı tutumları üzerinde büyük etki yaptı.

1896 yılı sonunda İstanbul surlarında istibdattan kurtulma adına Müslümanları Ermenilerle birleşmeye çağıran afişler görüldü. Tabii bu durum Avrupa'daki Jöntürklerin büyük ilgisini çekiyordu.⁶ 20 Ocak 1897'de Taşnaktsutyun bir çağrı yaparak Jöntürk yöneticilerinin içinde buldukları durumu gözden geçirmelerini ve silahlı mücadele yöntemlerini benimsemelerini istedi. Salt ajitasyon yöntemleriyle ülkede meşruti bir düzenin asla kurulamayacağını yineleyen benzer bir çağrı, yine Taşnaktsutyun tarafından aynı yılın 24 Temmuzunda bir kez daha yapıldı.⁷ 31 Mayıs 1898'de ise *Troşag*'da çıkan bir makalede, Taşnaktsutyun, II. Abdülhamit karşıtı bir cephe oluşturmak üzere, bütün muhalif güçlerle görüşmeye hazır olduğunu bir kez daha vurguladı.⁸ Jöntürklerin *Osmanlı* gazetesinde Taşnakların bu çağrısından bir alıntı yayımlanmıştı: "Milli ve dini ayrım yapılmaksızın bütün vatandaşlar ortak düşmana karşı birleşmelidir."⁹ Daha önce muhaliflerin birleşmesinin kaçınılmazlığı üzerine bir dizi yazı yayımlamış olan Ahmet Rıza'nın *Meşveret*'i de zaman yitirmeksizin bu çağrıya ses verdi.¹⁰

Bütün bu çabalara karşın ilişkilerde karşılıklı çağrı düzeyinden öteye

5. Mikayel Varanyan, *Hay Heğapokhagan Taşnaktsutyun Badmutyun* (Ermeni Devrimci Federasyonu Tarihi), Erivan, 1992, s. 422.

6. Hanioglu, a.g.e., s. 217.

7. a.g.e., s. 280.

8. a.y.

9. C. A. Noreyan, *Tırvakner H. H. Taşnaktsutyun Kordzuneutyunen* (E. D. Federasyonu'nun Faaliyetlerinden Kesitler), Boston, 1917, s. 218.

10. a.y.